

Göttinga a magyarok szemével

Nem elég a szellemi megnyilatkozásoknak itt-ott fellelhető emlékeit számbavennünk, a sugalmazó eszméket is figyelemre kell méltatnunk. A feladat megközelítésének egyik számottevő megnyilatkozása *Borzsák István* könyve volt, amelyet az Akadémiai Kiadó jelentetett meg 1955-ben Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdeti címmel. Budai Ézsaiás 1766-ban született. 1782 tavaszán a debreceni kollégium „tógás polgára” lett. 1792 tavaszán indult Göttingába tanulmányai folytatására. Debrecenbe 1794 szeptember végén tért vissza és itt kezdte el professzori pályafutását.

Borzsák István könyvében terjedelmesen foglalkozik a göttingeni egyetem kultúr-történeti jelentőségével és a magyar szellemi életre gyakorolt befolyásával. Teljes egészében közli a göttingeni egyetemre érkezett magyar diákok névsorát 1734-től 1831-ig. 1796. április 15-én *Fogarasi Sámuel* neve szerepel az egyetemre érkezett diákok között.

Ő egy fél évvel előbb lett „immatriculálva” a göttingeni egyetemen, mint *Bolyai Farkas*, és későbbi önéletírása rendkívül szemléletes tájékoztatót nyújt azokról a napokról, amikor Bolyai Farkas sorsot meghatározó kapcsolatba került a Göttingenben bűvárkodó *Gauss*-szal, a matematikusok későbbi „fejedelmével”, s barátságuk nélkül *Bolyai János* talán nem lett volna az emberi öntudatosulás egyik felejthetetlen eseménye.

Bolyai Farkas — feltehetően — már Jénába érkezésekor lekéste az egyetemi félév kezdetét, és így nem iratkozott be. „Jénában akkor tanított Fichte” — írja Bolyai Farkas az önéletrajzában évtizedekkel később —, „Schiller nem tanított, de szerencsénk volt személyesen tisztelni.” A téli félévre már Göttingenben volt *Bolyai Farkas* és *Kemény Simon*. Fogarasi Sámuel emlékiratában így emlékezik meg a „göttingai univerzitás” alapításáról:

„Göttinga hannoverai elektori város a kalembergi fejedelemségben, a braunschweigi hercegségben, Alsó-Saxoniában, elektor az angliai király, az univerzitás is övé, ő a rektor. Ezen göttingai univerzitásnak felállítására VI. Károly császár 1733. 13-ik január adott diplomát Bécsből, mely deák nyelven van expediálva és hasonló az heidelbergi, tübingiai, coloniai, ingolstadtí, friburgi, rostocki, helmstadtí, argentoratumi és hálai univerzitásokéhoz. II. Georgius nagybritaniai király pedig mint Saxoniai Elektor 1736. 7-ik december adja a privilégiumát német nyelven: elől írja, hogy a német tartományaihoz való hajlandóságából kívánt egy főiskolát felállítani, melynek szükséges voltát az ország rendjei is megismerték. Annak helyéül alkalmas szituációjára nézve rendelte Göttinga városát, ahol rendelést tett, hogy illendő áron eleség legyen, úgy szállás is, és hogy a négy fakultásokban alkalmas tanítók legyenek, úgy egyéb mesterségeknek, nyelveknek is mesterei, lovász, tánc és egyébféle mesterek. Minden akadémiái aktusokat folytathassanak, doktorokat stb. tehessenek, mint a többi németországi univerzitásokban.”

Tanulságosak az egyetem belső rendjére vonatkozó előírások. „27 punctumokban” részletezik a „beneficiumokat”. A legelső pont az egyetem jogi helyzetét határozza meg a városi magistratusszal szemben. Az „univerzitás” minden tagjával együtt kívül áll a város jogi intézkedéseinek az ügykörén. Mindazonáltal voltak megkülönböztetések, ahogy Fogarasi ismerteti: „Aki éjjel vagy nappal zenebonát csinálnak, azokat a város tanácsa vagy a kommandáns árestálatthatja, hogy nagyobb szerencsétlenség ne történjék, vagy el ne szökjenek, de büntetés végett a prorektornak adják által minden illetlen bánás nélkül.”

A göttingeni egyetem hallgatói a többi egyetemen szokásos állapotokhoz képest mérsékeltbb magatartást tanúsítottak. Fogarasi megfordul Jénában is, tapasztalatairól így számol be:

„Jénába mentünk egy karácsonyi férián. Jéna... egy kis város 6 000 lakosokkal. Szép univerzitás vagyon benne. Híresek voltak akkor Griesbach exegéta-, Fichte filozófia és Loder anatómia professzorok. Nevezetesen itt a Litteratur Zeitung, melybe dolgoznak a másutt lakó németországi tudósok is, hanem itt adják ki; nagyobb részint új könyveket recenzálják... Az itt volt akkori német deákok nagyon vadoknak látszanak, azaz nagy, felakasztott taréjos kalappal, kászu stíblivel, vágtye olyan, amilyenbe... Erdélyben is régen a nagyurak kocsisai jártak, erősen kemény szára a térden felül ér, melyre nagy sarkantyú van felkötve, s mikor mennek az utcán, nagy csizmáikat úgy verik az utcán a kiközvetett utakhoz, hogy zúg belé az utca... Ezen Jénán levő deákokhoz képest a göttingiak majdnem angyalok, pallérozottabbak, csinosabbak mind öltözetekben, mind magak viseletekben.”

Göttingenben az egyetem részéről határozat volt: „Aki nem tanulnak, játszódnak, korhelykednek, verekednek, amint a duellumról való ediktumban vagyon, a városban és annak környékeiben jelenlétük meg ne szenvedtessék.” A párbaj az egyetemek rendfenntartásában alaposan feszegetett téma. Fichte már Jénában állást foglalt a hetvenkedésekkel szemben. Az ivás és a párbajozás társadalmi kényszerét kiküszöbölendők tartotta, ahogy a „pennalismus” megnyilatkozásait is elítélte, a „Fuchsrecht” „jogszábályait”: a durva bánásmódot az egyetemre érkező hallgatókkal szemben az idősebb évfáradatuk részéről.

Fogarasi Sámuel 1796. április 15-én lesz az egyetem hallgatója (közé feljegyezve) Göttingenben. Ahogy visszaemlékezéseiben írja: „... elmentem a prorektorhoz, ... és ott immatriculáltatván magamat, ... fizettem az immatriculálásért 4 tallért 10 jó garast, a szegények kasszájába pedig 4 jó garast. A grófok négyannyit fizettek, a bárók pedig csak annyit, mint a legszegényebb deák, mert itt a báróságnak semmi hasznát sem veszik, és a bárónak sincs több jussa, mint más akármelyik diáknak. Akkor a prorektor nyomtatásban kezembe adta az akadémiába való vétetésemről a formátát, s kezemet vette, hogy én mindazokat, amik ebben írva vagynak, megtartom. Azonban átadta német nyelven az univerzitásnak törvényeit nyomtatásban, ajánlott mindent, s ezzel elbocsátott.”

Fogarasi az immatrikulálás után elment a professzorokhoz, akiket hallgatni kívánt, s tőlük leckét vásárolt, „mindenkinek fél esztendőre egy formális Louis d'ort fizetvén, ... mert akárhonnan szerzi is az ember ezt a Luidort, de avval fizetnek mindenk, és ha annyit érő ezüstpénzt adna az ember, nem volna olyan becses”. Egy gróf azonban a professzornak is többet fizet — a dupláját. A professor a jelentkezés után a deáknak „bilétét” ad, melyre fel van jegyezve, hogy miről ad elő, és hol tartja az előadását. Az egykori göttingeni egyetem egyemeletes volt, tizenhárom ablakkal az előtte lévő térre. Benne volt a könyvtár, az akadémiai templom, és az auditorium, ahol azonban „soha nem tanítanak — jegyzi fel Fogarasi —, hanem a graduáltásokra a disputációk ott folynak, a tudós társaságok ott gyűlnek, s munkájukat ott olvassák fel”. A professzorok az előadásait külön-külön maguk otthonában tartották. Ahogy Fogarasi közlésében olvashatjuk: „Auditorium, hol a professzorok tanítanak, minden professzornak külön vagyon a maga szállásán, mégpedig a tanulószobája mellett egy nagyobb ház, és a tanulószobájából egy ajtó nyílik az auditoriumba, holott az ajtóba vagyon a katedrálja, oda csak kiáll, s kezd olvasni, nem ügyelvén, megérkeztek-e tanítványai vagy sem. S annál fogva egyik professor leckéjéről a másikra sebesen kell futni, hogy az ember el ne késsék, sokszor a város egyik végéről a másikra, mert a professzorok szerteszéjjel laknak. Egyszóval az 12 000 lakosokból álló nemigen nagy várost olybá lehet képzélni, mint egy nagy kollégyomot, ahol majd minden háznál tanítók és tanulók laknak, és óraütéskor a házokból omlanak ki, vagy mennek be.”

A könyvtár 1794-ben már 160 000 kötettel rendelkezett. Az első könyvtár volt, ahol nemcsak tudós kiválóságok búvárolhattak, de minden diák is strapálhatta benne az eszét, és nem úgy néhanapján a könyvtáros jóvoltából, de naponta, sőt — két hétre kölcsön is vihették belőle! A könyvkölcsönzésekről a feljegyzések ma is fellelhetők! Sajnálni lehet, hogy a például a Bolyai-kutatás még nem jutott el odáig, hogy alaposan számbavegye Bolyai Farkas göttingeni tanuló éveit, és felderítse a könyvtár használatát.

„Göttingába mentünk” — írja Bolyai Farkas sok-sok évvel később életrajzában — „az holott is Kästner, Lichtenberg szenvedhettek”. Kästner, Lichtenberg még azok számára is vonzó volt, akik nem jegyezték el magukat a matematikával, a fizikával. Budai Ezsaiás az otthoniaktól nyert „bölcs instructiókkal” terelődik Kästner „mathesis applicata” címen meghirdetett előadására. De részt vesz Lichtenberg „physica experimentalis” kísérletekkel kísért előadásán is. Kästner műve, *Anfangsgründe der Arithmetik, Geometrie...*, és a többi kötet Bolyai Farkas későbbi professzorkodása idején segédkönyv az oktatáshoz. Amint 1813. január 30-án írja a Református Főconsistoriumhoz: „Jelentem... alázatosan, hogy a Mathesisbe további rendelésig Kästner... követem, ... s azon kívül a Mathesis tanítását az eredeti Euclidisnek (a Föld fő mathematicussai tanítójának) hat könyvén kezdeni tapasztaltam legfoganatosabbnak.” Kästner több kötetes könyvének első kötete már 1758-ban megjelent Göttingenben. Amint az előszóban olvashatjuk, Kästner a matematikai ismeretek elterjedését kívánja előmozdítani, és minthogy a német tanulók zöme, de maguk a professzorok is még a matematika nevét is alig ismerik, könyvének első kötetében csak keveset, csak a legkönynyebbet kívánja ismertetni. Mert ahogy korának szellemi megnyilatkozásairól beszél csípősen, a legtöbb német tudóskodó professor inkább azzal szerez magának hírnevet,

hogyan foliánsokból egy új foliánst másol össze, és nem pedig értelmes következtetések egy sorával.

Lichtenberg, mai napig számontartott gondolkodó, szellemes író, Göttingen irodalmi megnyilatkozásainak felülmúlhatatlan tényezője. Előadásai az egyetemen érdeklődést keltek olyanokban is, akiknek nem is volt céljuk a fizika tanulmányozása. A kitűnő kísérleti bemutatások az óráin látványosságukkal lebilincseltek az egyszerű érdeklődőt is. Még Goethe is felkereste átutazóban Lichtenberg demonstrációját. Akire Fogarasi emlékszik vissza, az már egy némiképp törődött ember, aki élete vége felé jár. „Csakugyan feledékeny vagy igen sebes gondolkodású embernek kellett lennie, mert ember nevét vagy egyebet kellett előhozni, nem jutott eszébe, sokszor a kalkulációba beletévesztett, hanem mellette hátrább állva, mint ő, volt egy kandidátus, aki neki amanuensis volt, s mikor valamibe megszorult, azt kérdezte meg: hogy vala? Az osztán megmondotta.” De — a Göttingen Taschenkalender számára írt Búcsú a XVIII. századtól a töretlen észjárású Lichtenberg ragyogó szellemessége. A képzeletben a nyolcas szám mond beszédét az 1798. évi utolsó napján a számjegyek nagy tanácsában, amikor is az elnöki székben, ahogy az mindenütt bevett szokás, a Nulla trónol...

Göttinga, ő dicső tudomány kormányja, Mellytől elválását szívem most is bánja — hangzik 1786-ban már. Ráth Mátyás írja, a Pozsonyban megjelenő Magyar Hírmondó szerkesztője.

Bolyai Farkas Sartorius von Waltershausen számára írt visszaemlékezésében a Gauss közelében töltött időt egyenesen „földöntúlnak” nevezi „a páratlan Urania ol-tára előtt”. De a megragadottságnak része volt az a szellemi környezet is, amit a göttingeni egyetem a maga hivatástudatával teremtett meg. Göttingen Halle mellett a német terület legújabb egyetemének birtokosa. A neohumanizmus szellemi áramlata ebben a két városban kap hivatott eszmei reprezentációt. A felvilágosodás nem elégitette ki az ember szívében lappangó vágyakozásokat. A racionalizmus, az intellektualizmus elsősorban csak „hasznos” célokat kívánt szolgálni.

A ki nem elégitett szív sóvárgásainak egyik megnyilatkozása a neohumanizmus. Az embernek eszményképre is szüksége van, és nem csak összejegyzett fontolgatások okos megállapításaira. A neohumanizmus nem tankönyveket keresgél a klasszikus hagyományokban, hanem lelkesítő emberi megnyilatkozásokat egy új világhoz. A római emlékek mellett új jelentőséget kap a görög szellemi hagyomány, az önfelelmélés, a költészet, a művészet. Az eltanakodó érdeklődés mint második földi paradicsomra lel a görög alkotásokban. A görög nyelv értelmes használata nem grammatikai cél, hanem eszköz az egykori gondolati gazdagság fellebbentéséhez. És a régít újjal gazdagítani a visszafordított tekintet után.

A göttingeni „Universitas”, a Georgia Augusta, már a belső tagozottságában is szolgált az öntudatosulást. A teológiai fakultás már csak egy volt a többi között, minden eluralkodó lehetőség nélkül. A göttingeni egyetem a „szarkafészeknyi Hannoverában”, a „kisded, szabad földszögletecskében”, az elmepallérozóddással haladja mindazokat a nagy ész- és lélekkalickákat, melyekben az erőszak hallgatást parancsol: az ijesztésnek fenytő ujja csak suttogva enged szállani, az igazat, mely holmi hajóknál fogva rakásra hurcolt okokon titok alá záratik, főtörés nélkül nem mondhatni”. „Itten — olvashatjuk tovább „egy göttingai tanuló kedves hazánkfia”, Kis János feljegyzésében — „a könyvírás és nyomtatás keskeny határok közé éppen nem szorítottak; az igazat, akár dicséretes, akár szégyenköre méltó, nyilván és közönségesen kimondhatják és írhatják. ... hiszen másként az emberi nemnek nagyobb része, csak féltudományú marad, mert a hibáknak esmérete hasonfelét teszi az emberi tudományak.”

És Bolyai Farkas hogy gondolt vissza a göttingeni záró hónapokra? „... egy évig nem kaphatván pénzt, sokat szenvedtem, de soha oly boldog nem voltam; az az idő, melyre mindég örömmel nézek vissza — barátsági önkéntes áldozattal az Igazság keresése tiszta éterében, a testi gyönyörök posványi felett magasan; nemesebb szenvedelem egész künn létében (sok kísérletek közt) tiszta életem véngyala volt — az akkori magamat ma is tisztetem.”

De végül is eljött az idő, amikor Bolyai Farkasnak búcsúznia kellett, „... leindultam gyalog: az Astronomia Professor (aki Napoleonnal volt Austerlitznél, s azután Ingenieur Oberstere lett), s mások a szomszéd faluig kísérték gyalog; az elváláskor sírva mint a gyermek, akaratom ellen mentem vissza, míg erőm vettem magamon, az utolsó tetőtől, az honnan még látszott Göttinga, még egyszer visszaneéztem, megállva, míg az öreke elválás homályában a Daguerrotyp megmaradt.”

Göttingen a magyar szellemi életnek is egyik alakító tényezője.

Dr. Sarlócska Ernő